

Jelen kötet anyaga annak a konferenciának az előadásai köré szerveződik, amely az MTA–ELTE Hermeneutika Kutatócsoport kezdeményezésére 2013 májusában „*Vitában egymással*” *Filozófusok disputái, kontroverziái* címmel Budapesten került megrendezésre. A Hermeneutika Kutatócsoport egy évvel korábban, 2012-ben alakult meg, megalakulása pedig – amint azt első, bemutatkozó kötetünk szerkesztői előszavában írtuk – hosszabb előzményekre, e tárgykörben folytatott több évtizedes hazai kutatásokra tekinthet vissza. Elsődlegesen ahhoz a fordulathoz kapcsolódik, amely az európai filozófiában a múlt század utolsó negyedében ment végbe, s melynek eredményeként azóta nemzetközileg elfogadottá és szokásossá vált hermeneutikai filozófiáról avagy filozófiai hermeneutikáról – mint egy új filozófiai irányzatról – beszélni.

Nem mintha valami gyökeresen újnak a színre lépéséről volna szó. Az európai filozófia két és fél évezredes története folyamán a hermeneutika mint az értelmezés elmélete valójában a hellenizmustól kezdve mindig lényeges szerepet játszott. Különböző okoknak: elsősorban korunk kulturális válságának, az európai kultúrhagyomány érték-, ill. a klasszikus szövegek értelemvesztésének a következtében a XX. században az értelmezés problémái a filozófiai reflexió középpontjába kerültek. A hermeneutika – a szövegek értelmezésének s általában a megértésnek, az interpretációnak a tudománya – Martin Heideggernek és tanítványának, Hans-Georg Gadamernek köszönhetően a század második felére a filozófia egyik középponti ágává vált. *A filozófia hermeneutikai fordulata*, mely a múlt században ment végbe, nem csupán azt jelenti, hogy a filozófiai érdeklődés középpontjába a hermeneutikai hagyomány került – azok a szövegek, melyekben az értelmezés tana különböző korokban megfogalmazódott –, hanem azt is, hogy magának a megértésnek és az értelmezésnek a problémája

filozófiai problémaként vetődik fel, miáltal a filozófia egyfajta hermeneutikai átalakuláson ment keresztül, hermeneutikai színezetet nyert. Az ily módon átalakuló filozófia megújítja viszonyát saját hagyományával csakúgy, mint a többi diszciplínával. A hermeneutikai reflexió ma már a filozófia egyfajta közegévé, elemzési eszközévé vált, diffúz, szerteágazó jelenlétre tett szert, mely áthatja a filozófiai munkálkodás legkülönbözőbb területeit és ágait.

Az értelmezés a hermeneutikai fordulat fényében önálló filozófiai problémává növekszik, amennyiben az ember immár nem pusztán tevékenységi módjai egyikében – a klasszikus szövegek olvasásában –, hanem hétköznapi tevékenységi formái mindegyikében *megértő-értelmező lényként* jelenik meg. E fordulat jelentőségét illetően joggal beszélhetünk a *filozófia egyfajta hermeneutikai újrafogalmazásáról, hermeneutikai átalakulásáról* – sőt talán még arról is (miként a kanadai Jean Grondin egy ízben fogalmazott), hogy a hermeneutika mára immár az arisztotelészi „*első filozófia*” rangjára emelkedett.¹

A felismerés, mely a megértés és értelmezés problémáiban mindenütt jelenlévő, egyetemes jelentőségű, s ennél fogva kitüntetett filozófiai kérdést lát, egyúttal beláthatóvá teszi azt is, miért oly szerteágazó – mégpedig önnön természetéből fakadóan – a hermeneutikai reflexió. Egy efféle diffúz jelleg bizonyos tekintetben tetten érhető az itt közreadott tanulmányok tematikus irányvételének sokszínűségében is.

A konferenciánk mottójául szolgáló s egyben a jelen kötet címében is megőrzött „Vitában egymással” szófordulat az előző kötet „Szót érteni egymással” szófordulatához kapcsolódik, az abban megfogalmazott gondolatok folytatása, továbbgondolása és kiegészítése kíván lenni, de valamilyen formában arra adott – felelő – válaszként vagy a mérleg ellensúlyaként is felfogható. A kötet írásaiban a vita elsősorban nem a hermeneutika antiteziseként, hanem lehetséges formájaként van jelen. A „Szót érteni...” fordulat jóindulat vezérelte beszélgetésre, az egyetértést vagy a kompromisszum lehetőségeit kereső dialógusra ösztönözve szólította meg az akkori konferencia résztvevőit. Bár a szót értés mint lehetséges kompromisszum és a vitában állás mint egyet nem értés, konfrontáció látszólag szemben

¹ J. Grondin, *Einführung in die philosophische Hermeneutik*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1991, 17. o. = uő: *Bevezetés a filozófiai hermeneutikába*. Ford. Nyíró Miklós, Budapest: Osiris Kiadó, 2002, 33.

állnak egymással, hermeneutikai nézőpontból tükrözhetik egy eleven disputa folyamatát is, amelyben a különböző álláspontokat képviselő, vitázó felek végül megtalálják a közös hangot.

Amikor Gadamer az általa kidolgozott filozófiai hermeneutikában és a kortársakkal (Derridával, Emilio Bettivel, Habermasszal) folytatott diskusziójában a beszélgetést, a dialógust és a szót értést szólaltatta meg középponti szerepet játszó fogalmakként, soraiból az is kitűnt, hogy nem asszimilációról vagy a másság megszüntetéséről van szó. Épp fordítva, a „Szót érteni egymással” nem minden esetben azonos azzal, hogy „egyetértünk egymással”, jelentheti azt is: „megegyeztünk a vitás pontokban”, vagy azt, hogy „szót értettünk egymással, noha sok mindenben nem értettünk egyet”. Ezt Gadamer több alkalommal is megfogalmazta: „Elég azt mondani, hogy *másképp* értünk, *amikor egyáltalán megértünk*”.² „Létünk történeti végeségében rejlik annak tudata, hogy utánunk mások jönnek, és mindig másképp fognak érteni.”³ Ha ez így van, nem érdektelen megnézni azt sem, hogyan képesek maguk a filozófusok szót érteni „vitában egymással”.

Különböző szintjei, színterei és megvalósulásai folytán a vita nem csupán a személyek között konkrétan lezajlott szóbeli diskusziókra korlátozódik – ha tágabb értelmét nézzük, a vita sajátos esetei közé sorolható többek között az eszmecsere, levélváltás, kritika, bírálat, összehasonlítás is. E hangsúlyok az itt közreadott tanulmányokban sok szempontból visszhangra leltek. Kötetünk ugyanakkor jóval több, mint a konferencián elhangzott előadások gyűjteménye, több olyan tanulmányt is tartalmaz, amelyek utólag születtek. Attól függően, hogy a szerzők milyen értelemben, milyen szempontokat figyelembe véve foglalkoznak a vita kérdésével, a tanulmányokat három fejezetbe soroltuk.

Az első fejezet a „Filozófusok vitái – hermeneutika – vitaelmélet” címet viseli, az ennek keretében közreadott hat írás (Fehér, Lengyel, Jani, Schwendtner, Kiss, Ignác) a német idealizmus, a poszthegeiliánus filozófia, valamint a 20. századi hermeneutikai-fenomenológiai gondolkodás hagyományához kapcsolódva az elmúlt két évszázad törté-

² H.-G. Gadamer, *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlatja*, Ford. Bonyhai Bábor, frissítette Fehér M. István, Budapest: Osiris Kiadó, 2003, (a továbbiakban: IM²) 332. o. (Kiemelés az eredetiben); az első kiadásban: uő: *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlatja*, Ford. Bonyhai Bábor, Budapest: Gondolat, 1984, 211.

³ IM² 414. o. = IM 261.

netének filozófiai vitái közül tartalmaz reprezentatív válogatást. E fejezet írásait elsősorban az köti össze, hogy a tanulmányok hermeneutikai megközelítései olvashatók ténylegesen lezajlott vitákra vonatkozó interpretációkként, de ezzel egyidejűleg olyan vitaelméletinek nevezhető fejtegetéseket is tartalmaznak, melyek újszerű hozzáférést tesznek lehetővé az e tradíciókhoz tartozó viták kérdésköréhez. A fejezet első s egyben kötetünk programadó tanulmánya az elmúlt kétszáz év jelentősebb filozófiai vitáit (Fichte–Schelling, Schelling–Hegel, Dilthey–Husserl levélváltás, Husserl–Heidegger, Cassirer–Heidegger davosi vitája, Gadamer–Derrida) elemzi hermeneutikai sajátosságaik nézőpontjából, s ebből kiindulva fogalmaz meg olyan vitaelméleti megfontolásokat, amelyek a következő vezérszavak, illetve témák köré szerveződnek: vita *versus* kritika, szóbeliség és írásbeliség, dokumentálhatóság, a vita határainak megvonása, a saját nézetrendszer vitában betöltött szerepe, a vitáknak a még alakulóban lévő nézetekre gyakorolt utóhatása és a vita prototípusai.. A második írásban e kérdések folytatásaként szintén a viták egyik prototípusa jelenik meg egy 20. század eleji, fordulópontot jelentő szóbeli filozófiai vitán keresztül, amely Cassirer–Heidegger diszkusszióját két különböző hermeneutika-felfogás egymással való konfrontációjaként elemzi. A harmadik írás a Heidegger–Sartre között kibontakozó humanizmus-vitát értelmezi annak husserli hátterével együtt, s eredeti husserli felfedezések radikális újraértelmezéseként igyekszik láttatni. A negyedik tanulmány, átfogóan vizsgálva Heidegger önmagával folytatott belső vitájának és útkeresésének fő kérdéseit, elsősorban azt teszi vizsgálódás tárgyává, hogy miként jelennek meg egy adott filozófiában a kor végső dilemmáira jellemző törésvonalak. A két utolsó írás (Kiss, Ignác) filozófus és tudós közötti vitákat mutat be, az első J-P. Changeux és Ricoeur diszkussziója alapján vizsgálja a vita folyamatának jellemzőit a hermeneutikai és a tudományos megértés közötti különbségekre, hasonlóságokra tekintettel; a másik Gadamer és Emilio Betti olasz jogtudós nyilvánosan, ill. magánlevelezésben folytatott hermeneutikai vitáját elemzi a jogi hermeneutika vonatkozásában.

A kötet „Látókörök ütközése – Társadalomkritika – Közélet” című második fejezetébe öt olyan tanulmányt soroltunk, amelyekben a történetfilozófiai, társadalomkritikai aspektusok, vagy éppen a közpolitika, illetve a filozófiai közélet kérdései kerülnek előtérbe. Ezek az írások mind ténylegesen lezajlott nyilvános vitákat, mind filozó-

fiai síkon, vagy valamely szűkebb tudásterület keretei közt látenszen kihordott vitákat is tárgyalnak. Közös jellemzőjük, hogy a tárgyaltnézetkülönbségek a társadalmi-történeti mozgás ésszerűsége, kritikája körül forognak, illetve az ésszerűség és kritika iránt valamely szűkebb területen megfogalmazódó igényről folyik a vita, még ha az igen eltérő kontextusokban, igen különböző perspektívák és motívációk felől közelítve merül is fel bennük. Míg a fejezet első tanulmánya történetfilozófiai keretben tárgyalja a haladás, illetve az ismétlés fogalmainak különböző jelentőséget tulajdonító, elsősorban a német történetfilozófiában megfogalmazódó megközelítéseket, addig a második írás már egy, a társadalomkritika szerepéről, a kritikát gyakorolni hivatott ésszerűség formájáról, megvalósulási módjáról, letéteményeseiről folyó vitát elemez. Ez utóbbi kérdés bizonyos vetületeinek úgyszólván hazai esettanulmányaként is szolgálhat a harmadik tanulmány. Ezt a társadalmi cselekvés racionális meghatározásával kapcsolatos problémákat taglaló írás követi. Végül egy olyan rendezvénysorozat elemzésére kerül sor, mely szintén hazai, s melynek keretei közt a filozófia mibenlétére, feladatára és jövőjére irányuló, ezzel pedig a filozófia művelésének korabeli horizontjait is firtató kérdések megvitatására került sor. A fejezet három tanulmánya tehát nemzetközi tekintetben, így a német filozófia történetének utóbbi mintegy kétszáz évéből merítve, illetve egy adott tudásterület nemzetközi fejlődéstörténetét is rekonstruálva tárgyal vitatott kérdéseket vagy éppen valamely konkrét vitát. Végül e fejezetben szerepel még két kifejezetten hazai témájú tanulmány.

A harmadik, „'Dolgok' vitatottsága – Kultúra – Tapasztalat” címet viselő fejezet hat írást tartalmaz, amelyekben más-más területeken és egymástól eltérő szempontokból ugyan, de valamilyen formában a „dolog” vitatottsága kerül előtérbe, legyen szó ténylegesen lezajlott vitáról, bírálatról, egy fenomén sajátos módon történő meg tapasztalhatóságáról, vagy a „dolgot” illető, különböző megközelítésekkel fakadó értelmezésbeli, nézőpontbeli feszültségekről, egymást meghaladó, vagy akár egymást teljesen kizáró álláspontokról. Míg az első két tanulmányt az alapvetően tömegkultúráként számon tartható „termékek” (dolgok) különböző aspektusainak elemzése, vitatottsága hozza közel egymáshoz, a következő három írás tematikus összetartozását az érzelmi diszpozíciók, lelki jelenségek tapasztalatának vizsgálata adja; a fejezetet záró tanulmány pedig – ez utóbbi hármast mintegy kiegészítendő – a szomatikus tapasztalat kérdéskörének

neopragmatista megvilágítását helyezi előtérbe. A fejezet első tanulmányában a vita a kultúra területén bontakozik ki, ahol a film mint aura nélküli művészet és a könnyűzene fétis-jellegének elemzésével a tömegkultúra művészetként való értékelhetőségét W. Benjamin és T. W. Adorno vitáján keresztül követhetjük nyomon. A második tanulmány szintén a filmmel foglalkozik, azonban itt a mozgókép sajátos megtapasztalásáról olvashatunk, ahol a folyamatosság illúziója a vágás technikája, a folytonosság megszakítása, valamint a néző értelmező részvétele által teremődik meg. E sajátos tapasztalat Arisztotelész Zenón-paradoxonainak értelmezésével párhuzamba állítva nyer filozófiai értelmet. A harmadik szöveg egy esettanulmány, amelyben a kartézianus szeretet/ szerelem fogalmát elemző J.-L. Marion fenomenológiájának J. Kristeva felőli olvasatával találkozunk. Ezt követi a szorongás-fogalom különböző értelmezéseit ütköztető írás, amely a szorongás fogalmát egyfajta teremtés előtti feszültségként, az autentikus-inautentikus vagy éppen a vágy, büntudat, tudatalan kontextusában láttatja Hegel, Schelling, Kierkegaard, Heidegger és Sartre vonatkozó írásaiban. A tudattalan fogalmát vizsgálja a következő tanulmány is, Freud és Jung nézeteinek hasonlóságaira és különbségeire fókuszálva. A fejezetet záró írás két neopragmatista gondolkodó, Rorty és Shusterman vitájával összefüggésben a public-private dichotómia, és a tapasztalat fogalmának érintésén túl megfogalmaz néhány hermeneutikai vonatkozású vitaelméleti tanulságot is, amely akár a kötet záróakkordjaként is szolgálhat.

Az alábbiakban az egyes írásokat a kötetben való egymásra következtetésük sorrendjében foglalják össze a csupán kis mértékben szerkesztett absztraktok:

Fehér M. István tanulmánya azt a kérdést elemzi, hogy filozófusok egymással vitában fogalmazták meg, alakítják ki vagy teszik próbára nézeteiket, ez pedig a filozófia történetében korántsem ritkaság. Ellenkezőleg: a filozófia történetét végigkísérik a filozófusok közötti viták, s bizonyos értelemben elmondható: a filozófia története a filozófusok közötti viták története. E viták egyik hermeneutikailag érdekes vonása az, amikor a vitában képviselt álláspont és a saját filozófiai nézetrendszer nem függetleníthető egymástól, az egyik a másikra utal. Jelen tanulmány az elmúlt kétszáz év (a német idealizmus és a poszthegeiánus filozófia) jelentősebb filozófiai vitái között tallózva próbálja ezek néhány karakterisztikus vonását felrajzolni, s

eközben a viták különböző típusait illetően vállalkozik néhány „vita-elméletinek” nevezhető megfontolás vagy megkülönböztetés megfogalmazására (szóbeli és írásbeli viták, filozófiai írásokban, művekben, illetve filozófusok közti levélváltásban folytatott viták, „vita” versus „kritika” stb.).

Lengyel Zsuzsanna Mariann tanulmányának középpontjában egy 20. század eleji, fordulóponthoz jelentő filozófiai vita áll. Cassirer és Heidegger beszélgetése 1923-ban kezdődik és különböző formákban (pl. vita, recenzió, lábjegyzetek, kritikai utalások keretében) egészen Cassirer haláláig folytatódik. E kapcsolat legismertebb momentuma a két filozófus közötti davosi disputa, amelyre 1929. március 26-án került sor a második davosi nemzetközi konferencia csúcspontjaként. Az esemény – mely kollégák, barátok, hallgatók részvételével zajlott, majd később ismert gondolkodók sora idézte vagy kommentálta – máig prominens referenciapont az európai filozófiatörténet múltját és jövőjét átfogó vitákban. A tanulmány először az autenticitás problémáját előtérbe állítva néhány filológiai szempontot vázol fel, melyek körvonalazása nem lényegtelen a vita megértése szempontjából. A második részben esettanulmányként e davosi disputa eseményét és tágabb kontextusát elemzi hermeneutikai nézőpontból: mindkét fél igazát tekintetbe véve. Végül röviden rekonstruálja, hogy mit tekinthetünk elméleti szempontból e diszkusszió fő karakterisztikájának, azaz, milyen tanulságai lehetnek e két filozófus nézőpontjának és az egymásra vonatkozó filozófiai kritikájuknak.

Jani Anna tanulmánya a fenomenológiai ontológia heideggeri és sarthe-i értelmezésén keresztül az ittlét tapasztalatában megmutatkozó, létre irányuló fenomenológiai kérdésfelvetést vizsgálja. A tanulmány részletesen kitér a Heidegger és Sartre között lezajlott humanizmusvitára, és a létre irányuló fenomenológiai kérdésfeltevés hátterében Husserl transzcendentális fordulatát látja. A heideggeri és sarthe-i értelmezés a tudati intenciótól fokozatosan eltolódik a tárgy egzisztenciális tapasztalatának irányába, és ezáltal a materiális és formális ontológiákra vonatkozó eredeti husserli felvetés az ittlét tapasztalatának vonatkozásában újraértelmezésre szorul. A kései Heidegger számára ismét felvetődik a kérdés, mit érthetünk világban benne léten, hogy ha a létezésünk folyamán számos olyan ismerettel rendelkezhetünk, amelyeknek a konkrét megtapasztalása nem áll módunkban.

Schwendtner Tibor tanulmányának középpontjában az a kérdés áll, hogy Heidegger a húszas évek végén, a harmincas évek elején

megpróbált kitörni a saját maga által kijelölt megalapozás-séma kerekei közül, és olyan alternatív metafizika-felfogással kísérletezett, amely egészen eredeti módon próbálta ötvözni a hagyományos metafizikai törekvéseket és a szabadság, végesség és történetiség azon szempontjait, melyeket az emberi ittlét hermeneutikai-fenomenológiai analíziséből nyert a filozófus. A szabadság metafizikája abban a tekintetben is visszanyúlik a fiatal Heidegger elgondolásaihoz, hogy a filozófiát végrehajtként (*Vollzug*), itt és most megvalósuló akcióként fogja föl, amely akkor és annyiban „van”, amikor és amennyiben ténylegesen gondolatilag megtörténik. A filozófia eleven kísérletként létezik, az írásban kifejtett megvalósult filozófiának tartalmaznia kell önnön létrejöttét is. A filozófiai „mű” ezért nem is mű a hagyományos értelemben, hiszen több értelemben is túlmutat önmagán: saját keletkezését is megmutatja, továbbá felszólítást is tartalmaz arra, hogy az olvasó/hallgató vonja be magát a létrehozási folyamatba. A szabadság metafizikája, amennyiben következetesen megvalósul, képes lehet újra és újra megvilágítani azokat a törésvonalakat, melyek nem csupán az adott filozófiára, hanem az adott történeti szituációra, a lehetséges egzisztenciális döntésekre, egy kor végső dilemmáira is jellemzőek.

Kiss Andrea-Laura dolgozata azt a kérdést helyezi a középpontba, hogy egymástól eltérő diskurzusok között milyen átjárhatóság lehetséges, ezen belül van-e létjogosultsága a filozófus és a tudós vitájának – ha (látszólag) ugyanazt a kérdést tematizálják, képesek-e közös nevezőre jutni. Helyet kap továbbá az a kérdés is, hogy miként körvonalazható a vita problematikája hermeneutikai szempontból, miben különbözik a vita a beszélgetéstől, a megértés és az igazság fogalmának tükrében. A tanulmány J-P. Changeux és Ricoeur vitája alapján vizsgálja a vita folyamatának jellemzőit, valamint a filozófiai-hermeneutikai megértés és a tudományos megértés közötti különbséget.

Ignác Lilla tanulmánya a vitának a jogi hermeneutikában betöltött szerepét elemzi. Vita, reakció nélkül még a legseniálisabb gondolatok is elsorvadnak. Kontrasztban jobban látszik az eredeti mondanivaló, sőt olykor a disputa megemeli egy könyv célkitűzését, kiszélesíti tárgykörét, szélesebb horizontúnak láttatja. A visszhangtalanság a legrosszabb, ami egy művet érhet. A mű elválaszthatatlan a kritikájától, a róla folyó vitától. A jogban akkor eredményes a vita, ha létrejön az egyezség, a kompromisszum. A filozófia területén nem

cél az egymással feszültségbe kerülő gondolatok harmonizálása, nem cél a konszenzus, nincs kiegyenlítési törekvés. A rendszerező filozófusok kevésbé folytatnak szenvedélyes vitát, a fenomenológusok és analitikusok között azonban már több „pengeváltást” megért ellentét bukkan föl. A jogi hermeneutika egyik pregnáns, bár nagyon emelkedett és tapintatos vitája Gadamer és Betti között bontakozott ki, amelyben egymás dicséretével és elismerésével egybekötve fejezték ki egyet nem értésüket. A vitába bocsátkozás sem egyszerű, hiszen ezáltal a polemizáló fél saját pozíciójával is számot vet, személyiségét, elköteleződését láthatóvá teszi. Minden kritika önkritika is egyben – ahogyan Koselleck írja. Bár fölényes pozíciónak tűnik, a kritikus mégsem kinyilatkoztat, hanem töpreng és vívódik. Nem csupán a bírált művet teszi mérlegre, hanem saját magát is, éppenséggel arra is fel lehet készülvé, hogy a szándékolt értelem mellett rálátás nyílik saját vakfoltjaira is. Éppen ezért a tétje sem csekély: ön- és világértésünk mikéntje forog kockán. A vita praktikus ön- és világviszony. A vitához kemény elvek és lágy szív kell, amint Jacques Maritain *A garonne-i paraszt* című művében írja: „Egykor azt mondtam Jean Cocteau-nak: kemény szellemre és lágy szívre van szükség. S mélabúsan hozzátettem, hogy a világ tele van elpuhult szellemű kőszívekkel.”

Csejtej Dezső tanulmánya arra tesz kísérletet, hogy a *Hegel* utáni német történetfilozófiában kövesse nyomon az ismétlés és haladás témakörét mint egy jelentős történetbölcséleti vita érdekfeszítő témáját. E két terminus mögött valójában a ciklikus, ill. lineáris történelemfelfogás különbsége húzódik meg. Először Hegel idetartozó nézeteinek rövid elemzésére kerül sor, mégpedig azért, mert az utána következő gondolkodók többnyire épp a hegeli felfogással szemben határozzák meg saját nézeteiket. *Schopenhauer* volt az első, akinél – Hegellel szembefordulva – történetfilozófiai értelemben határozottan megjelenik az ismétlés fogalma. Az ő gondolatait *Burckhardt* szötte tovább, aki egyrészt hangsúlyozta az ismétlődés tipológiai, mintaszerű jellegét, másrészt – Schopenhauerrel ellentétben – ennek magas rendű esztétikai minőséget tulajdonított. A haladással szembeni ismétlés legjelentősebb újragondolása *Nietzsche* nevéhez fűződik. Tanulmányában a szerző ezzel kapcsolatban tesz kísérletet az „ugyanannak örök visszatérése” gondolat történetfilozófiai elemzésére, melynek középpontjába a keresztény időfelfogással – Krisztus „második visszatéréseivel” – kapcsolatos bírálatot állítja. Végezetül

Spengler idetartozó nézeteinek rövid áttekintésére kerül sor, aki – a kultúrák periodikusan ismétlődő lefolyásának elméletében – jóval nagyobb helyet biztosít a sorsszerűségnek, mint a szabadságot előtérbe helyező nietzschei koncepció.

Nyíró Miklós tanulmánya a fiatal Habermas ideológiakritikai programja és a gadameri filozófiai hermeneutika közt közel fél évszázada lezajlott vita elemzésére összpontosít. E vita tétjét abban a – ma sem kevésbé aktuális – kérdésben jelöli meg, hogy korunk társadalmában mi módon gyakorlandó a fennálló rend kritikája, mi tekintendő a fennálló kritikája letéteményesének. Miután bemutatja a vita dokumentumainak keletkezéstörténetét, illetve rekonstruálja gondolatmenetüket, a tanulmány a vita értékelésére tér rá. Ennek keretében először a vitázó felek által felvonultatott konkrétabb megfontolások tarthatóságát illető kérdéseket tárgyalja – köztük elsősorban az észnek, a reflexiónak, ezzel pedig a filozófiának és a (társadalom)tudományoknak, másfelől viszont a gyakorlati észhasználatnak, valamint a retorikának a társadalmi kontextus egészében betöltött szerepére vonatkozóakat. Ezt követően a szerző a fennálló kritikája kérdése kapcsán összecsapó társadalomkritikai és ontológiai perspektívák jogosultsági körének a problémáját helyezi az előtérbe. Az ütköztetett alapvető indítatásokat végső soron a felvilágosodás egyetemes kritikai impulzusa, illetve a felvilágosodást végességéről felvilágosító kritika impulzusa közti feszültségként értelmezi, s mérlegelésük során felveti a vitázó nézetek összemérhetőségének a kérdését. E tekintetben a mellett foglal állást, hogy a partikuláris hagyományok és a hagyományellenesség univerzalisztikus igényű hagyománya közti feszültség nem csak hogy ténylegesen feloldhatatlan, de egy efféle feloldás sem elméleti síkon, sem pedig a gyakorlatban nem is kívánatos. A tanulmány végül a viták természetét illetően is megfogalmaz néhány olyan általánosabb észrevételt, amelyet a vizsgált esetről is leolvashatónak vél.

Szalai Erzsébet tanulmánya a magyarországi demokratikus ellenzéknek az 1980-as évek elején lezajlott vitáját elemzi. 1982 májusában – nem sokkal a lengyel Szolidaritás mozgalmat leverő Jaruzelski-puccs után – Kis János filozófus a *szamizdat Beszélő* harmadik számában *Gondolatok a közeljövőről* címmel vitát kezdeményezett Magyarország és a demokratikus ellenzék jelenéről és jövőjéről. A tanulmány szűkebb célja e vita bemutatása és interpretálása. Tágabb célja egyfelől a vitát katalizáló társadalmi körülmények ábrá-

zolása, másfelől a vita történelmi súlyának, jelentőségének feltárása, vagy legalábbis egy jövőbe mutató hosszú távú értelmezési keret megalkotása. Alapkérdései egyfelől a következők: melyek annak a társadalmi állapotnak a jellemzői, amelyeket a vita – akár a résztvevők tudtán, akaratan kívül is – rögzített, megörökített? Maga a vita milyen útelágazásokat, alternatívákat rajzolt – és erősített – fel Magyarország és a demokratikus ellenzék számára? A ténylegesen megvalósuló alternatíva kiválasztásában, pontosabban kiválasztódásában akkor és a későbbiekben milyen tényezők játszottak domináns szerepet? Másfelől a vita során milyen értelmiségi magatartásminták rajzolódtak ki – és utólag visszatekintve az idő melyeket igazolta és melyeket ítélte bukásra? A tanulmány fő megállapítása, hogy az 1956-os forradalmat követő megtorlások utáni Kádár-korszak történet-szociológiai értelemben egy sajátos magyar harmadik útnak tekinthető.

Bauer Lilla a vitának a közpolitika területén játszott szerepét vizsgálja tanulmányában. Abból indul ki, hogy a közpolitika természetében eleve meglévő és szubsztanciálisan legmeghatározóbb elem, a vita e területen állandósult pozíció. Éppen ezért nem véletlen – mutat rá a szerző –, hogy a pozitív tudományokra jellemző racionalizált tudománykép még meg sem szilárdulhatott a közpolitika öndefinícióját illetően, s máris megjelentek a kommunikáció fontosságát előtérbe helyező, hermeneutikai jellegű megközelítések. Az ismert három fő kormányzati output – hatékonyság, eredményesség és hatássonosság – sikere vagy kudarca múlik azon, hogy a komplex közpolitikai folyamatban értik-e egymást az általános törvényszerűségeket elemző teoretikus kutatók és a konkrét eseteket elemző operatív kutatók, vagy éppen a döntést meghozó politikusok és a döntést előkészítő, majd megvalósító (avagy annak épp ellenálló, azt szabotáló) bürokraták. Érdemi párbeszéd nélkül, vagyis „egymás értése” nélkül szinte borítékolhatóak a közpolitikai kudarckok. E nélkül nem jön létre az a kommunikációs híd vagy csatorna, amelyen keresztül egy őszintébb és konkrétabb, tisztább párbeszédre nyílik lehetőség. A másikkal való találkozás párbeszéd a Másikkal és párbeszéd önmagammal is. Az önérdekébe és önértékébe zárt individuumok és különböző közösségek – intézményesített közpolitikai szereplők (szaknyelven: aktorok), lobbik – így képessé válhatnak az egész társadalom számára több haszonnal kecsegtető, eredményesebb együttműkö-

désre, értékelvű közpolitikai célok kijelölésére és a közpolitikai programok sikeresebb végrehajtására.

Veres Ildikó tanulmánya egy, a múlt század első felének magyarországi vitakultúráját reprezentáló rendezvénysorozat értelmezésére vállalkozik. A hazai szellemi életben kiemelkedő eseménynek számítottak a Magyar Filozófiai Társaság 1938 és 1944 között zajlott vitatülségei, amelyeken részt vettek más tudományterületek jelentős személyiségei is. A tanulmány bevezető része Brandenstein Béla szervező és irányító tevékenységéről szól, aki a Társaság elnöke volt, és arról, hogy feladatának értelmezésekor a filozófus miért tartotta lényegesnek saját korának igazi megértését és eszmei irányítását. Elnöksége alatt, ezt is szem előtt tartva, igen színvonalas programot állítottak össze. Többnyire az ő vezetésével folytak a disputák, amelyeken mindig előre meghatározott tematika és felkért előadó volt, és az ülések végén összefoglalta és értékelte a vitát. Mielőtt a szerző a disputák némelyikének rekonstruálására térne rá, néhány gondolat erejéig egy koncepcionális kérdést jelez, amely a filozófia rendszer-jellegét érinti, s amely úgy tűnik, választóvonalaként jelentkezik az egyes részkérdések megválaszolásakor. Majd azokról a fundamentális gondolatkört feldolgozó disputákról ír részletesebben, amelyek egyrészt a filozófia mibenlétéről, diszciplináris helyzetéről szóltak, másrészt arról, milyen jövőkép vázolható fel a tudományok és a filozófia számára. Mivel a hazai bölcelet történetét – így a vitában résztvevő filozófusokét is – autentikusan feldolgozó Hanák Tibor koncepciójának fókuszában a filozófiát mint kritikát is értelmezi, amely értékmentő szerepet is fel kell vállaljon, ezért ezekre vonatkozó gondolatainak a rekonstruálásával zárul a dolgozat.

Olay Csaba tanulmánya Walter Benjamin és Theodor W. Adorno elméleti összetűzését elemzi, amely a könnyű műfajok esztétikai megítéléséről egy egyébként szinte minden tekintetben harmonikus intellektuális viszonyon belül zajlott le. Kiindulópontja, hogy mindkettőjük számára döntő jelentőségű volt az a kérdés, saját gondolati erőfeszítéseik keretein belül, hogy a 20. század húszas, harmincas éveiben egyre erőteljesebb önállósággal jelentkező új művészeti ágak, elsősorban a film, hogyan ítéltethető meg a művészet alakulása szempontjából. A tanulmány e szembenezés főbb pontjait követi, s ehhez vezérfonalként főként a tartalmi kérdésekre adott válaszok plauzibilitásának kérdését választja. A gondolatmenet első lépésben kifejti a kérdésfeltevést, kiegészítve azt Benjamin és Adorno gondolati viszo-

nyának néhány általánosabb jellemzőjével. Ezután Benjamin műalkotás-tanulmányát követi második részként, majd Adorno különböző reakcióit vizsgálja, elsősorban a fétisjelleg-tanulmány érvelését tartva szem előtt. Az írás végül a kidolgozott elképzelések mai érvényességét is fontolóra veszi.

Bognár László a filmidő (a vetített világ, a filmbeli élet időisége) és a (mérhető, értelemmel nem telített, tét nélküli) természeti idő közti feszültség lehetséges filozófiai közelítésének kérdését Arisztotelész és Zénón vitáján keresztül vizsgálja tanulmányában. Felhívja a figyelmet arra, hogy az arisztotelészi *Fizika* Zénont is tárgyaló fejezete két különböző mozgás- és természetszemlélet magyarázóképeségének összemérése: az egyik szerint a természeti testek végső soron oszthatatlan alkotókból állnak, a másik szerint vég nélkül oszthatókból. A kettő különböző idő- és térértelmezésekhez vezet. A *Fizika*-beli Zénón-paradoxonok mozgásszemléletét filozófiai-filozófiatörténeti közelítések mozgóképszerűnek írják le, alkalmasnak mutatják azt a filmben, a filmmel létrehozott mozgás értelmezésére. Az 1920-as, 30-as évek alkotói (Balázs, Eisenstein, Kulesov, Pudovkin, Vertov) a filmet mint a mozgás létrehozásának egyedülálló módját mutatják be. Eszerint a filmalkotás meghatározó művelete a vágás, így nem pusztán a felvétel és vetítés technikáját, hanem az alkotás minden szakaszát, mozzanatát a folytonosság megtörése jellemzi. Rámutatnak továbbá, hogy a film, a filmi mozgás értelmezői együttműködést, értő részvételt vár a nézőtől, tehát másféle figyelő–megfigyelő viszonyulást, mint a természeti mozgások. Arisztotelész természetfilozófiai következtetése és a filmalkotók megfigyelései egybehangzóak: a nem folytonos mozgás eltörli a természeti időt.

Boros Gábor tanulmánya J.-L. Marion *Az erotikus fenomén*-jét Julia Kristeva *Histoires d'amour* című könyve segítségével szituálja azon a huszadik század végi horizonton belül, melynek meghatározói a (keresztény) szeretetfilozófia európai hagyománya, a 17. és a 19. század (Descartes, Spinoza, illetve Kierkegaard főképp) énré vonatkozó filozófiai reflexiói, valamint a fenomenológia, melynek Marion a talán legeredetibb mai képviselője. Az írás számba veszi e kötet előzményeit Marion korábbi munkásságában, s azonosítja a benne – általában nevek említése nélkül – zajló „vita” (az *Auseinandersetzung* értelmében) résztvevőit és tétjeit. Alapvetően megjegyzéseket tesz, illetve kérdéseket fogalmaz meg arra az átmenetre vonatkozóan, amely elvezet a szeretet karteziánus fogalmától a radikalizált erotikus

redukció eredményéhez, amely a következő kérdés formájában jelenik meg: „Képes vagyok-e én szeretni először?” Megjegyzéseinek és kérdéseinek zöme Marion Descartes- és Spinoza-interpretációja körül forog, mivel természetesen Spinoza rejtőzik a gyakran idézett kifejezés mögött: *conatus in suo esse perseverandi*.

Ullmann Tamás tanulmányában Heidegger és más XX. századi gondolkodók szorongásról adott leírásával foglalkozik, kiemelve, hogy a filozófia egy új témájának és területének a felfedezését jelenti, ám egyszersmind le is szűkíti a témát, amennyiben a szorongást kizárólag az autenticitás-inautenticitás fogalompár kontextusában értelmezi. Hangsúlyozza, hogy a szorongás jelensége ennél szélesebb értelmű, nem csak azért, mert ontikus hangulatok és jelenségek egész sorát tartalmazza, hanem elsősorban azért, mert ontológiai értelme is tágabb. A tanulmány három megközelítést elemez: Schelling a szorongást a teremtés előtti feszültségként ragadja meg, Heidegger és Sartre elsősorban az autenticitás kontextusában közelít a szorongáshoz, egy harmadik felfogás értelmében a szorongás nem szabaddá tesz, hanem létünk egy olyan mozzanatára utal, amely szimbolizálhatatlan és integrálhatatlan. A szorongás e harmadik értelme a fogalmat a vágy, a büntudat és a tudattalan fogalmaihoz köti, nem pedig a szabaddá tevő autentikus mozgás lehetőségéhez. Ez utóbbi felfogás nyomai – emeli ki Ullmann – Heideggernél és Sartre-nál nem jelennek meg, Schellingnél és Kierkegaardnál viszont annál erőteljesebben jelen vannak.

Cseri Kinga tanulmányának célja, hogy a freudi pszichoanalízis bemutatásán keresztül érzékeltesse a Jung által képviselt komplex pszichológia lényegiségét, a köztük lévő párhuzamok és különbségek kiemelésével. A freudi pszichoanalízis az individuális szubjektum vizsgálatára épül, következésképp a pszichoanalitikus terápia az egyén autonómiájának, öntudatának a helyreállítását tartja szem előtt. Ezzel szemben Jung Freud személyes tudattalanjából kiindulva, majd azon túllépve alkotta meg annak alapját, s egyben mélyebb rétegét, a kollektív tudattalant, amely velünk születik, s ezzel túllép a személyes tapasztalatok birodalmán. Jung 1906-ban találkozott Freuddal, s kezdetben a pszichoanalitikus irányzat kiemelkedő képviselőjévé vált. Mindazonáltal pszichoanalitikus terápiájuk teoretikus alapját már kezdetben is lényegi ellentétek határozták meg. Freud közelítése a tudattalanhoz egyértelműen kizárta a spiritualizmust, ezzel szemben Jung egyre növekvő kritikával szemlélte a szinte kizárólag szexuális

alapokra visszavezethető freudi elméleteket. A tanulmány a fentiekből kiindulva a freudi és jungi elméleten alapuló személyes és kollektív tudattalan összehasonlító vizsgálatát tűzi ki céljául.

Krémer Sándor Richard Rortyra és Richard Shustermanra, két neopragmatista gondolkodóra alapozza tanulmányát. A pragmatizmus rövid bemutatása után három vitatott kérdést emel ki filozófiai viszonyukból: a private-public szétválasztását; a tapasztalat, valamint a szómaesztétika kérdését. Ezek segítségével fogalmaz meg, egyre általánosabb szinten, néhány következtetést a filozófiai vitákról, különös tekintettel arra, hogy milyen előfeltételek szükségesek a vita lehetőségéhez.

A szerkesztők